

Tekstit ympärillämme

Kirjoituksia tekstikäsitteistä ja -käytännöistä

Toim. Riku Haapaniemi, Laura Ivaska ja Sakari Katajamäki

Sarjan toimittajat

Eliisa Pitkäsalo
Johanna Koivisto

Sarjan toimituskunta

Soili Hakulinen
Anne Ketola
Zea Kingelin-Orrenmaa
Dinah Krenzler-Behm
Niina Lilja
Mikhail Mikhailov
Olga Nenonen
Arja Nurmi
Anu Viljanmaa

Kansi

Laura Ivaska

ISBN 978-952-03-3465-9

ISSN 2242-8887 (Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B8)

Tampereen yliopisto 2024

Muodonmuutos sanasta kuvaksi

Sopimukset ja sarjakuväsopimukset tekstilajina

Eliisa Pitkäsalo ja Anne Ketola

Thaimaan kalateollisuus on tunnettu ihmisoikeuksia polkevista työoloistaan (esim. Human Rights Watch 2018). Alalla erityisen heikossa asemassa ovat naapurimaista, Kambodžasta ja Myanmarista, saapuvat siirtotyöläiset, koska Thaimaan kalastussektorilla on käytössä vain thainkielinen työsopimus, jonka sisältöä valtaosa alan työntekijöistä ei ymmärrä (Human Rights Watch 2018). Suurin osa siirtotyöläisistä on lukutaidottomia, tai heidän on vaikea ymmärtää edes omalla äidinkielellään kirjoitettua tekstiä (Ketola, Pitkäsalo & de Rooy 2023). Tähän ongelmaan on kehitetty ratkaisuksi sarjakuvamuodossa esitetty työsopimus.¹

Vaikeaselkoisuus on yleinen ongelma sopimusteksteissä, koska ne perustuvat aukottomuuteen pyrkiviin lakeihin ja asetuksiin. Sopimusten ymmärrettävyyttä on pyritty parantamaan käyttämällä apuna visuaalisia keinoja, esimerkiksi sarjakuvavilmaisua. Viime aikoina on saatu myös tutkimusnäyttöä siitä, että sarjakuvamuoto voi parantaa sopimusten ymmärrettävyyttä (Zan, Andersen & Toohey 2023; de Rooy 2022). Sarjakuvamuotoisista sopimusteksteistä käytetään nimitystä sarjakuväsopimus. Niissä sopimuksen sisältö esitetään kuvina ja välttämätön verbaalinen sisältö yksinkertaistetussa muodossa. Ne siis yhdistävät kuvaa ja sanaa ja ovat siten multimodaalisia tekstejä.

Sarjakuvamuodossa esitetyistä sopimuksista hyötyvät erityisesti lukijat, joilla on esimerkiksi heikon kieli- tai lukutaidon tai kognitiivisten haasteiden, kuten lukihäiriön, muistisairauden tai tarkkaavuuden häiriön, takia hankaluuksia ymmärtää monimutkaista hallinnollista kieltä.

Sopimuksia on monenlaisia: sopimus voidaan solmia esimerkiksi yritysten välillä, yrityksen ja yksityishenkilön välillä (esim. työsopimukset) tai yksityishenkilöiden välillä (esim. lasten huoltajuutta koskevat sopimukset). Sarjakuva muotona sopii mihin tahansa näistä sopimustyypeistä, mutta selkeyden lisääminen on kuitenkin erityisen tärkeää tilanteissa, joissa toisella sopimusosapuolella on huomattavasti enemmän valtaa sanella sopimuksen ehdot. Työsopimukset voivat olla esimerkki tällaisista sopimuksista. Tässä artikkelissa keskitymme Thaimaan kalateollisuutta varten laadittuun työsopimukseen, joka on suunnattu kambodžalaisille ja burmalaisille siirtotyöläisille. Sarjakuväsopimuksesta on neljä eri kieliversiota, joista tärkeimmät ovat siirtotyöläisten äidinkielillä, khmeriksi ja burmaksi. Lisäksi siitä on olemassa thainkielinen versio työnantajapuolta varten ja englanninkielinen versio sarjakuvan laatimisen ja käännöstyön helpottamiseksi. Sopimuksen allekirjoitushetkellä sopimuksen sisältö kuunnellaan myös videolta, jossa kertojaääni lukee kirjoitetut osat ääneen allekirjoittajan

¹ Sarjakuväsopimuksen on tilannut thaimaalainen kalastusalan keskusjärjestö Thai Union PLC. Sen on laatinut sarjakuväsopimukseen erikoistunut eteläafrikkalainen Creative Contracts (Pty) Ltd, jonka on perustanut ensimmäisen sarjakuväsopimuksen kehittäjä, juristi Robert de Rooy.

äidinkielellä. Työntekijä saa sarjakuvasopimuksesta kappaleen itselleen. (Ks. myös Ketola, Pitkäsalo & de Rooy 2023.)

Tässä artikkelissa vertailemme perinteistä ja sarjakuvamuotoista työsopimusta ja pohdimme, millaisia ne ovat tekstilajinsa ilmentyminä. Tarkastelemme, mitä työsopimukselle tapahtuu tekstilajina, kun sille tyypillinen verbaalinen muoto muuttuu visuaaliseksi.²

Tekstilaji

Tieteen termipankin (s.v. teksti) mukaan teksti voidaan määritellä seuraavasti: teksti on ”mikä tahansa merkeistä koostettu kokonaisuus, jonka avulla esitetään tai viestitään jotakin jollekin”. Tämä laaja tekstikäsitys on myös artikkelimme taustalla. Tekstikäsitksemme mukaan tekstit ovat monimuotoisia, esimerkiksi kirjoitettuja, puhuttuja, visuaalisia, audiovisuaalisia tai näiden ilmaisumuotojen yhdistelmiä. Tässä artikkelissa tarkasteltavat sarjakuvasopimukset ovat multimodaalisia tekstejä, jotka rakentuvat eri moodien (kuva, sana, ääni) vuorovaikutuksessa.

Eri teksteillä on piirteitä, joiden avulla ne voidaan luokitella kuuluviksi samaan tai eri *tekstilajiin*. Tärkeimpänä tekstilajin piirteenä voidaan pitää tekstin *viestinnällistä tavoitetta*, jota muut tekstilajipiirteet – sama *kohdeyleisö*, samankaltainen *kokonaisrakenne*, *sisältö* ja *muoto* sekä sama käyttäjäyhteisön antama *nimi* – toteuttavat (Swales 1990, 45–58; Bhatia 1993, 13–14; Shore & Mäntynen 2006, 27). Esimerkiksi työsopimuksen viestinnällinen tavoite on kertoa osapuolten (työntekijän ja työnantajan) oikeuksista ja velvollisuuksista. Työsopimus on rakenteeltaan tyypillisesti klausuuleista eli sopimuksen kohdista koostuva, listamainen kokonaisuus.

Tekstilajin tyypilliset piirteet muodostavat niin kutsutun piirrekimpun. Samaan tekstilajiin kuuluvilla teksteillä on samat tai ainakin riittävän samanlaiset lajipiirteet. Osa teksteistä voi olla epätyypillisiä lajin edustajia, mutta silti kuulua samaan tekstilajiin. (Shore & Mäntynen 2006, 27–28.) Yleensä saman tekstilajin edustajista voidaan määrittää myös niin kutsuttu prototyyppi, johon toisia tekstejä voidaan verrata. Esimerkiksi perinteistä, kirjoitetussa muodossa olevaa työsopimusta voidaan pitää tekstilajinsa prototyyppinä. Käytämme perinteisestä työsopimuksesta artikkelissa ilmaisua *kirjoitettu sopimus*.

Sarjakuvasopimukset

Työsopimus on asiakirja, jonka laatimisen seurauksena osapuolten välille syntyy oikeussuhde, jonka sisällöstä on sovittu sopimuksessa ja sen liitteissä. Sopimuksille on ominaista pyrkimys täsmällisyyteen ja aukottomuuteen, minkä seurauksena tekstissä on usein hankalia virkerakenteita ja vieraalta kuulostavia termejä. (Pitkäsalo & Kalliomaa-Puha 2019, 32.)

² Artikkelin on osa Suomen Akatemian rahoittamassa Graphic Justice – Oikeutta sarjakuvan keinoin -hankkeessa tehtävää tutkimusta (Suomen Akatemia, 2020–2024, hankenumero 333367). Hankkeessa tutkimme, voiko kuvaa ja sanaa yhdistävä muoto helpottaa asiakirjojen ymmärtämistä.

Vaikeatajuinen asiakirja ei kuitenkaan edistä ihmisen osallisuutta yhteiskunnassa. Sarjakuvapöytäkirjat pyrkivätkin edistämään erityisesti kielellisiltä taidoiltaan erilaisiin haavoittuviin ryhmiin kuuluvien pääsyä heille tärkeään tietoon.

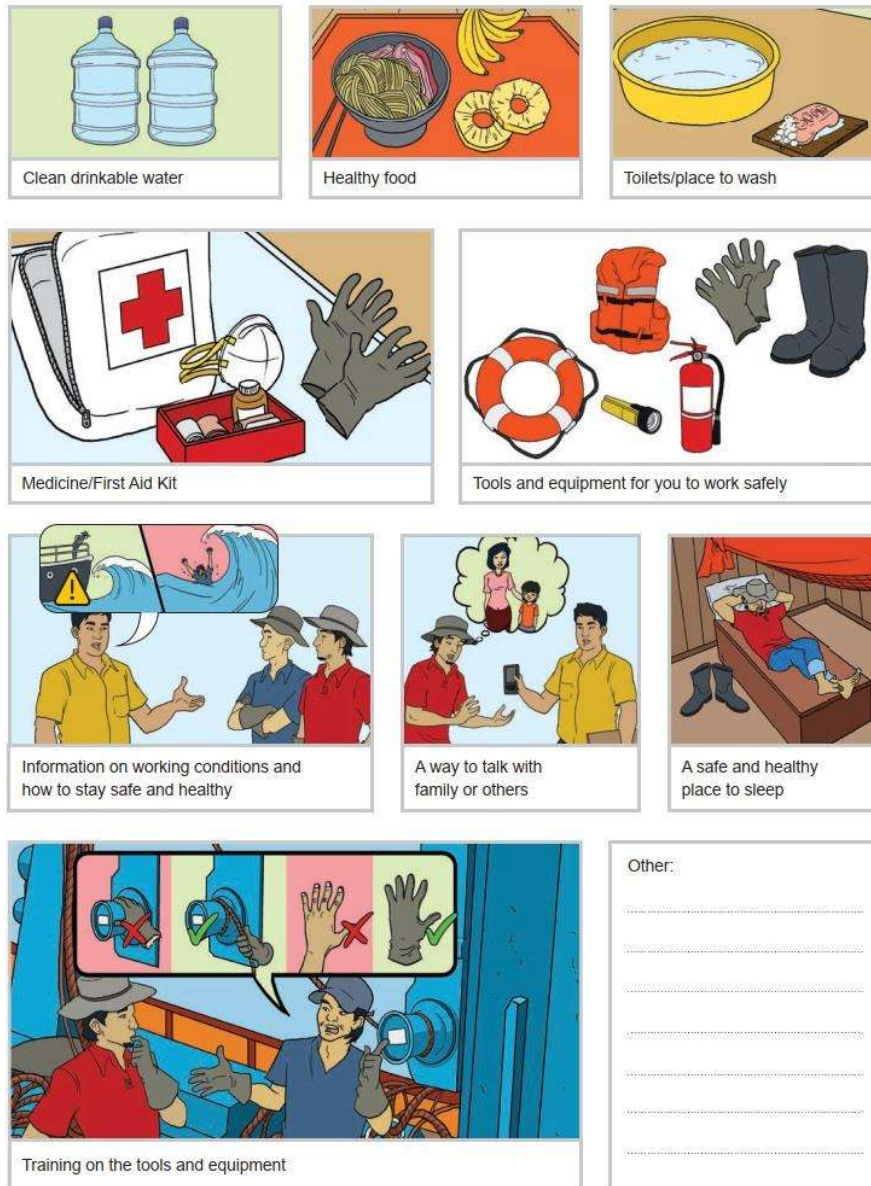
Sarjakuvamuotoinen työehtosopimus tehdään perinteisen, kirjoitetun työehtosopimuksen pohjalta, ja se allekirjoitetaan oikeudellisesti pätevänä työehtosopimuksena.³ Sarjakuvapöytäkirjassa sopimusosapuolet kuvataan piirroshahmoina, ja sopimuskohdat esitetään ruuduissa etenevinä tapahtumina (Haapio, Plewe & de Rooy 2016, 376–377). Sarjakuvapöytäkirjoissa suositaan selkeitä värejä, realistisia ihmishahmoja ja pelkistettyjä ympäristöjä. Ruuduissa esitetään mahdollisimman vähän epäolennaisia yksityiskohtia, jotta lukijan huomio keskittyisi olennaiseen. (Ketola, de Rooy & Haapio 2024.) Hahmoja ja tapahtumia esittävien piirroskuvien lisäksi sarjakuvapöytäkirjoissa voi olla muitakin kuvia tai kuvioita, esimerkiksi kalenteri kuvaamaan, mitä tapahtuu milloinkin, tai kaavio esittämään prosessin etenemistä (Haapio, Plewe & de Rooy 2016, 376–377).

Sarjakuvamuotoista työehtosopimusta laadittaessa sopimuksen sisältöä selkeytetään kielellisesti ja tiivistetään niin paljon kuin mahdollista. Sen täytyy kuitenkin sisältää kaikki se tieto, joka työehtosopimuksessa tulee lain mukaan mainita. Sarjakuva muotona vaatii myös kerronnallisten osien lisäämistä. Esimerkkisarjakuvapöytäkirjamme alussa työntekijä saapuu laivalle, mitä ei kirjoitetussa sopimuksessa tarvitse esittää. Lisäksi sarjakuvailmaisuus voi vaatia asioiden järjestyksen muuttamista. Yksi tapa järjestää sisällöt sarjakuvapöytäkirjassa on koota ne temaattisiksi kokonaisuuksiksi, kuten on tehty Kuvassa 1.

Kuvassa 1 on sarjakuvapöytäkirjan sivu, johon on yhdistetty sisältöjä kirjoitetun sopimuksen eri kohdista. Ruuduissa on esitetty työntekijän näkökulmasta sekä työntekijän oikeuksia että työnantajan velvollisuuksia, jotka on temaattisesti koottu yhden otsikon alle. Tällaiset järjestyksen muutokset eivät kuitenkaan vaikuta sopimuksen oikeudelliseen pätevyys. (Pitkäsalo 2020, 204–206.)

³ Ensimmäinen sarjakuvamuotoinen työehtosopimus otettiin käyttöön vuonna 2016 eteläafrikkalaisella hedelmäplantaasilla, jossa työskentelevistä työntekijöistä suurin osa on kieli- ja lukutaidottomia eikä siksi kykene lukemaan kirjoitettua työehtosopimusta (de Rooy 2022, 40–41). Kokeilun tulokset olivat myönteisiä, ja sarjakuvapöytäkirjat ovat sittemmin levinneet muillekin aloille.

7. What will we give you on the boat?

Kuva 1. Sarjakuvasopimuksen sivu, johon on koottu työntekijälle tarjottavia asioita. Kuva: ©Robert de Rooy/Creative Contracts.

Kirjoitettu sopimus ja sarjakuvasopimus tekstilajinsa edustajina

Thaimaan kalateollisuuden työntekijöitä varten laadittu sarjakuvasopimus pohjautuu alalla käytössä olevaan tekstimuotoiseen eli kirjoitettuun sopimukseen. Siihen on tuotu myös työntekijän oikeuksia tukevia lisäyksiä esimerkiksi kansallisesta kalastajien työsuojelua koskevasta

asetuksesta.⁴ Työsopimuksen kirjoitettu ja sarjakuvamuotoinen versio eroavat toisistaan, jos niitä vertaa toisiinsa Swalesin (1990) ja Bhatian (1993; 2004) nimeämien tekstilajipiirteiden näkökulmasta, mutta niillä on myös paljon yhtäläisyyksiä. Tekstilajipiirteistä keskityimme *viestinnälliseen tavoitteeseen, kohdeyleisöön, rakenteeseen ja sisältöön*.

Kirjoitetun ja sarjakuvamuotoisen sopimuksen viestinnällinen tavoite on ainakin näennäisesti sama: viestiä sopimuksen allekirjoittaville osapuolille heidän oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan. Nämä sopimusversiot lähestyvät viestinnällistä tavoitetta kuitenkin eri suunnista. Kirjoitetun sopimuksen tavoite on ensisijaisesti varmistaa, että työsopimuksen ehtoja koskeva informaatio *on tarjolla*. Tähän tavoitteeseen pyritään käyttämällä lakitekstille tyypillistä, mahdollisimman aukotonta ja täsmällistä kieltä. Sarjakuväsopimuksen tavoite puolestaan on varmistaa, että työsopimuksen ehtoja koskeva informaatio esitetään käyttäjälähtöisesti. Osapuolten oikeudet ja velvollisuudet tehdään sarjakuväsopimuksessa näkyväksi tavalla, joka huomioi lukijan oletetun lukutaidon tason.

Molempien sopimusversioiden yhteisenä tavoitteena on siis informaation välittäminen, mutta sarjakuväsopimus pyrkii lisäksi tarjoamaan sopimuksen sisällön saavutettavassa muodossa. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että kirjoitettu sopimus ja sarjakuväsopimus eivät kuulu samaan tekstilajiin. Swalesin (1990, 46–47) mukaan samaa tekstilajia olevilla teksteillä voi olla useampiakin tavoitteita.

Myös tekstilajipiirteistä toinen, tekstin *kohdeyleisö*, on sekä kirjoitetulla että sarjakuväsopimuksella näennäisesti sama: molempien versioiden oletettuina loppukäyttäjinä ovat sopimuksen allekirjoittavat osapuolet, työntekijä ja työnantaja. Kirjoitettu sopimus palvelee kuitenkin käytännössä vain työnantajaa. Työnantaja on tietoinen siitä, ettei työntekijä ymmärrä thankielistä sopimusta, mutta sopimus täytyy kuitenkin olla olemassa mahdollisia tarkastuksia varten. Sen sijaan sarjakuväsopimuksen kohdeyleisö on työntekijät. Sarjakuväsopimuksen kaikki tekstuaaliset ratkaisut kuvista sananvalintoihin on siis tehty työntekijälähtöisesti.

Samaan tekstilajiin kuuluvilla teksteillä on myös prototyypillisesti samankaltainen *rakenne* (Swales 1990, 52–53). Tässä kirjoitettu ja sarjakuvamuotoinen työsopimus eroavat näkyvimmin toisistaan. Kirjoitettu sopimus on rakenteeltaan luettelomainen, klausuuleista koostuva sirpaleinen teksti, johon täytetään osapuolten ja tehtävien yksilöidyt tiedot yleensä tiettyä kaavaa mukailevassa järjestyksessä (Pitkäsalo 2020, 204–205⁵). Kirjoitetussa sopimuksessa erillisten klausuulien välille ei ole tarpeen rakentaa minkäänlaista kerronnallisesti yhtenäistä rakennetta, toisin kuin sarjakuväsopimuksessa. Sarjakuväsopimuksessa myös asioiden ajalliseen etenemiseen täytyy kiinnittää huomiota, koska kuvan avulla on hankala viitata ajassa eteen- tai taaksepäin. Esimerkiksi kaiken työsuhteen lopettamiseen liittyvän informaation tulee ilmetä sarjakuvakertomuksen loppupuolella. Toinen esimerkki rakenteen muokkaamisesta on Kuvassa 1 esitetty sopimuskohtien sisältöjen temaattinen yhdistely, joka mahdollistaa asioiden kuvallisen esittämisen luontevina kokonaisuuksina.

⁴ Ministerial Regulation concerning Labour Protection in Sea Fishery Work B.E.2557.

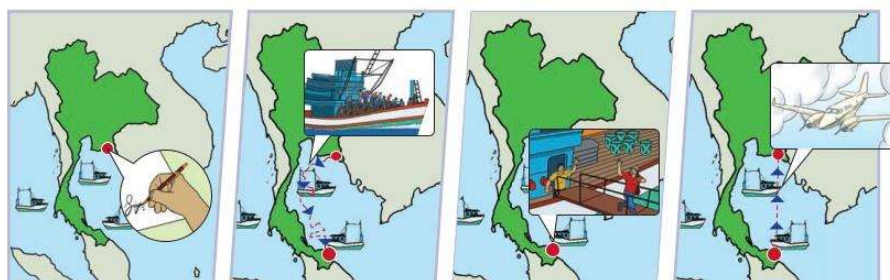
⁵ Sopimusgenren konventioista ks. myös Salmi-Tolonen (2022, 182).

Tekstit mielletään samaan tekstilajiin kuuluviksi, jos niillä on samankaltainen *sisältö*. Työsopimuksen keskeisin sisältö koskee työntekijän oikeuksia ja velvollisuuksia. Kirjoitettu sopimus ja sen sarjakuvaversio eivät ole sisällöltään täysin yhteneväisiä, koska sarjakuvasopimukseen on lisätty tietoa työntekijän oikeuksista. Kirjoitetusta sopimuksesta puuttuu esimerkiksi kalastajien työsuojelua koskevaan asetukseen kirjattu tieto, jonka mukaan työnantajalla on laivan uppoamisen, työntekijän vammautumisen tai sopimuksen päättymisen vuoksi velvollisuus palauttaa työntekijä takaisin paikkaan, josta hän nousi laivaan. Tämä tieto on lisätty sarjakuvasopimukseen (Kuva 2).

9. What happens if?

The employer will pay for or take you back to where you were recruited.

Kuva 2. Työsuojelua käsittelevä ote sarjakuvasopimuksesta. Kuva: ©Robert de Rooy/Creative Contracts.

Lisäksi sarjakuvasopimukseen on lisätty muutama yksityiskohta, joita ei ole mainittu kirjoitetussa sopimuksessa tai kalastajien työsuojelua koskevassa asetuksessa mutta jotka liittyvät työntekijöiden ihmisoikeuksien toteutumiseen kalastusaluksilla. Yksi esimerkki tällaisista lisäyksistä on tieto siitä, että työnantaja on velvollinen osoittamaan työntekijälle paikan, jossa tämä voi nukkua (Kuva 1).

Tekstilajin näkökulmasta voidaan kuitenkin ajatella, että työsopimuksen kaksi versiota ovat sisällöltään samanlaiset. Kaikki sarjakuvaversioon lisätyt seikat ovat työsopimuksille laji-tyypillistä informaatiota, joka on jostain syystä jäänyt tai jätetty pois kirjoitetusta sopimuksesta.

Viestinnällinen tavoite tekee tekstilajin

Kun kirjoitetusta sopimuksesta on tehty sarjakuvaversio, kaikki tarkastellut tekstilajipiirteet – viestinnällinen tavoite, kohdeyleisö, rakenne ja sisältö – ovat muuttuneet ainakin vähän. Lajipiirteistä tärkein on tekstin viestinnällinen tavoite, jota tekstin kokonaisrakenne heijastaa, mutta lajipiirteitä on vaikea erottaa toisistaan, koska ne ovat kietoutuneet yhteen. Sarjakuvasopimukseen on lisätty sisältöjä, mikä on muuttanut sopimuksen kokonaisrakennetta. Sarjakuvasopimuksen kokonaisrakenne on muuttunut myös siksi, että sarjakuvailmaisuus on vaatinut kronologian lisäämistä ja sisältöjen temaattista yhdistelyä. Tämä on seurausta moodinvaihdoksesta eli kirjoitetun tekstin muutoksesta visuaalista ja verbaalista yhdistäväksi sarjakuvaksi.

Kun tarkastellaan, kuuluvatko kirjoitettu ja sarjakuvasopimus samaan tekstilajiin, suurimmaksi kysymykseksi nousee, kuinka paljon niiden viestinnälliset tavoitteet poikkeavat toisistaan. Samaan tekstilajiin kuuluvien tekstien kieli ja rakenne voivat vaihdella, mutta ne voivat yhteisen viestinnällisen tavoitteen perusteella silti kuulua samaan tekstilajiin (Swales 1990, 49–52; ks. myös Shore & Mäntynen 2006, 27). Sen sijaan viestinnällisen tavoitteen muutokset vaikuttavat tekstilajiin: pienet muutokset tekstin viestinnällisessä tavoitteessa johtavat alagenren, suuret muutokset uuden genren syntymiseen (Bhatia 1993, 13). Sarjakuvasopimuksella on saavutettavuuteen liittyvä viestinnällinen lisätavoite. Jos saavutettavuuspyrkimys nähdään suurena viestinnällisenä muutoksena, se johtaa uuden tekstilajin syntymiseen.⁶

Lähteet

- Bhatia, Vijay K. 1993. *Analysing Genre. Language Use in Professional Settings*. Essex: Pearson Education.
- Bhatia, Vijay K. 2004. *Worlds of Written Discourse. A Genre-Based View*. Lontoo & New York: Continuum.
- Haapio, Helena & Plewe, Daniela Alina & de Rooy, Robert 2016. Next Generation Deal Design: Comics and Visual Platforms for Contracting. Teoksessa: Schweighofer, Erich & Kummer, Franz & Hoetzendorfer, Walter (toim.) *Networks. Proceedings of the 19th International Legal Informatics Symposium IRIS 2016*. Wien: Österreichische Computer Gesellschaft OCG. 373–380.
- Human Rights Watch 2018. Hidden Chains. Rights Abuses and Forced Labor in Thailand's Fishing Industry. Saatavissa: <https://www.hrw.org/report/2018/01/23/hidden-chains/rights-abuses-and-forced-labor-thailands-fishing-industry> (Luettu 17.8.2023).
- Ketola, Anne & de Rooy, Robert & Haapio, Helena 2024. Comic Contracts 2.0 – Contracts that Have (and Give) a Voice. Teoksessa: Ducato, Rossana & Strowel, Alain & Marique, Enguerrand (toim.) *Design(s) for Law*. Milano: Ledizioni. 167–204.

⁶ Tekstien kasvavasta saavutettavuudesta ks. myös Stina Ojalan ja Jenni Kallion artikkeli ”Tunneilmaisusta tulkatuksi tekstiksi” tässä teoksessa (s. 112–119). Oikeudellisista tekstilajeista ks. myös Miia Santalahden artikkeli ”Valtiosopimus on moniääninen teksti” tässä teoksessa (s. 87–93).

- Ketola, Anne & Pitkäsalo, Eliisa & de Rooy, Robert 2023. Contracts via Comics: Migrant Workers and Thai Fishing Vessel Employment Contract. Teoksessa: Kauranen, Ralf & Löytty, Olli & Nikkilä, Aura & Vuorinne, Anna (toim.) *Comics and Migration: Practices and Representation*. New York: Routledge. 78–91.
- Ministerial Regulation concerning Labour Protection in Sea Fishery Work B.E.2557. Saatavissa: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=103610&p_country=THA&p_count=458 (Luettu 17.8.2023).
- Pitkäsalo, Eliisa 2020. Työsopimus kuvina – oikeudellisen asiakirjan saavutettavuus. Teoksessa: Hirsto, Heidi & Enell-Nilsson, Mona & Kauppinen-Räisänen, Hannele & Keng, Nicole (toim.) *Työelämän viestintä III, Arbetslivskommunikation III, Workplace Communication III, Kommunikation im Berufsleben III*. VAKKI Publications 12. 197–210. Saatavissa: https://vakki.net/wp-content/uploads/2021/01/VAKKI2020_Pitkasalo_pdf_korjattu-.pdf (Luettu 17.8.2023).
- Pitkäsalo, Eliisa & Kalliomaa-Puha, Laura 2019. Democratizing Access to Justice: The Comic Contract as Intersemiotic Translation. *Translation Matters* 1 (2). 30–42. Saatavissa: <https://ojs.letras.up.pt/index.php/tm/article/view/6713/6218> (Luettu 1.9.2023).
- de Rooy, Robert 2022. Nurturing the Dignity of Vulnerable and Marginalized People, One Contract at a Time. *The Clarity Journal* 84. 39–43.
- Salmi-Tolonen, Tarja 2022. Genre Blending and Contract Design. Teoksessa: Corrales Compagnucci, Marcelo & Haapio, Helena & Fenwick, Mark (toim.) *Research Handbook on Contract Design*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar Publishing. 180–198.
- Shore, Susanna & Mäntynen, Anne 2006. Johdanto. Teoksessa: Mäntynen, Anne & Shore, Susanna & Solin, Anna (toim.) *Genre – tekstilaji*. Tietolipas 213. Helsinki: SKS. 9–41.
- Swales, John 1990. *Genre Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tieteen termipankki*: Kielitiede: teksti. Saatavissa: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:teksti> (Luettu 17.8.2023).
- Zan, Bingyan, & Andersen, Camilla B. & Toohey, Lisa 2023. Assessing the Efficacy of Visual Contracts: An Empirical Study of Transaction Costs. *Applied Economics* 55 (40). Saatavissa: <https://www.tandfonline.com/doi/10.1080/00036846.2023.2174942> (Luettu 17.8.2023).